

lı okunuşların üçüyle de sanatçının adı-na Diyarbakır'daki herhangi bir kitâbe-de rastlanmamaktadır.

Son defa 1317 (1899-1900) yılında onarıldığı anlaşılan köprü, on gözlü olup 180 m. uzunluğunda ve 7-8 m. genişliğindedir. Yaklaşık aynı seviyedeki farklı boyutlarda sivri kemerlerin en geniş ortadadır. Menba tarafında üçgen külahlı sel yarıklar, mansab tarafında da silmeli dikdörtgen dayanak duvarları bulunmaktadır. Bu duvarlar, arazinin topografik yapısına uygun şekilde ve doğudan güneye doğru kıvrılarak hızla akan Dicle nehrinin basıncına karşı koyabilmek amacıyla yapılmıştır. Köprünün inşasında dolgu malzemesi olarak kireç harçlı moloz, kaplamasında ise şaşırtmalı teknikte uygulanmış farklı boyutlardaki kısmen devşirme kesme taşlar (bazalt) kullanılmıştır; korkuluklar ise moloz ve kesme taştan yapılmıştır.

Güney cephesindeki kitâbenin bitiminde, benzerlerine özellikle Artuklu ve Selçuklu yapılarında rastlanan başı cephe-den işlenmiş bir arslan kabartması yer alır. A. Gabriel'in de işaret ettiği gibi bu kabartmanın en yakın örnekleri Diyarbakır surlarındaki Harput Kapısı ile Mardin Kapısı'nda görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi* (trc. Mehmet Emin Bozarslan), İstanbul 1975, I, 89, 144; C. Niebuhr, *Voyages en Arabie et en d'autres pays circonvoisins*, Amsterdam 1776-80, II, 326; M.van Berchem — J. Strzygowski, *Amida*, Heidelberg 1910, s. 31-37; Basri Konyar, *Diyarbakir Tarihi*, Ankara 1936, I, 174; a.mlf., *Diyarbakir Kitabeleri*, Ankara 1936, II, 31; a.mlf., *Diyarbakir Yıllığı*, Ankara 1936, III, 30-35; Usman Eti, *Diyarbakir*, Diyarbakir 1937, s. 66; Gabriel, *Voyages*, I, 201-202, 336-337; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 126-127; A. Tekin, *Diyarbakir*, İstanbul 1971, s. 51; Metin Sözen, *Diyarbakir'da Türk Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 216-217; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 26-29; Figen İltter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara 1978, s. 31-33; Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s. 68-71; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakir Tarihi*, Ankara 1987, I, 221-223; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara 1989, s. 65-68; Halil Edhem, "Amida", *TOEM*, I (1329), s. 369; S. Savcı, "Diyarbakir Kitabeleri", *Karacadağ*, I/8-9, Diyarbakir 1938, s. 5; a.mlf. — K. Baykal, "Diyarbakir Anıtlarını Yapan Mimar ve Mühendislerden Bazıları", a.e., IV/43 (1941), s. 303; Mükrimin H. Yınanç, "Diyarbakir", *İA*, III, 610-611.

AYNUR DURUKAN

DİCLE KÖPRÜSÜ

XII. yüzyılda Hasankeyf'te Dicle üzerinde yapılan köprü.

Türk mimarisinin Anadolu'da meydana getirdiği en muazzam eserlerden biri olan Dicle Köprüsü'nün yapılış tarihini açık olarak belirtecek kitâbesi bugün ortada yoktur. Böyle bir eserin kitâbesiz olamayacağı göz önünde tutularak bunun yıkılan kısımlarla birlikte akarsuyun içine düştüğüne ihtimal verilir. Diyarbakir ile (Âmid) Cizre arasında eski adı Hısnıkeyfâ olan Hasankeyf'teki bu köprünün İlkçağ'a ait bulunduğu ve büyük ihtimalle bir Roma yapısı olduğu yoldaki iddia asılsızdır.

Arap yazarlarından Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ında, "Âmid ile Cizre arasında Dicle nehri üzerindedir; gördüğüm memleketlerde bu köprüden daha muhteşemi yoktur. Tek kemerli olup yanlarında iki küçük kemeri daha vardır" (II, 265) sözleriyle köprüyü tarif ederken yaşadığı yıllarda bu eserin mevcut olduğunu vurgular gibidir. Fakat Yâkût'un bu eserin bir derleme olduğu da göz önünde tutulmalıdır. Lehmann - Haupt ise köprünün Artukoğulları sülâlesinin Hısnıkeyfâ kolunun dördüncü hükümdarı Fahreddin Karaarslan tarafından yaptırıldığını yazar. Artuklular 495'ten (1101-1102) sonra Hasankeyf'e sahip olmuşlar; Fahreddin Karaarslan ise 543 (1148-49), 562 (1166-67) veya 570'e (1174-75) kadar hüküm sürmüştür.

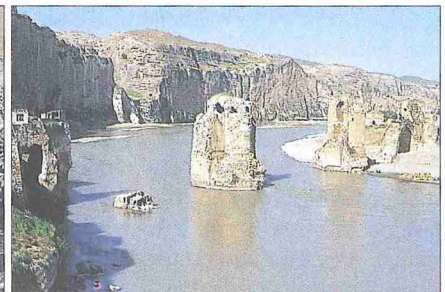
Ünlü coğrafyacı C. Ritter (ö. 1859) Quatremère'den naklen köprünün, "Selçuklular'dan kalması muhtemeldir" diyerek Emîr Fahreddin tarafından 510 (1116-17) yılında (Ritter sehven milâdî karşılığı

1122 olarak gösterir) yapılmış olabileceğini yazar. Venedikli elçi Jiosafa Barbaro 1471 yılında İran'a giderken bu köprünün üzerinden geçmiş ve otuz adım genişliğinde bir akarsu üzerindeki yapının iki başında temelinin kayalara oturduğunu seyahatnâmesinde yazmıştır. Şeref Han'ın *Şerefnâme*'sindeki kısa nottan, onun yaşadığı yıllarda (1543-1603) köprünün henüz sağlam olduğu tahmin edilir. Şeref Han eserinde şehrin, üzerinde kalenin bulunduğu dağla bağlantısının bir köprü ile sağlandığını bildirir. F. B. Charmoy tarafından yapılan *Şerefnâme* tercümesi hâşiyelerinde de "Hiszn" maddesinde, Dicle üzerinde iki küçük gözle desteklenen büyük tek kemerden ibaret köprünün varlığına işaret edilir. Köprü XVII. yüzyıldan itibaren yıkılmaya başlamış olmalıdır.

H. von Moltke 1837'de buradan geçtiğinde köprü çoktan yıkılmıştı ve kullanılmaz halde bulunuyordu; seyahatnâmesinde şunları yazar: "Burada dikkate değer eserlerden biri, Dicle üzerine atılmış 80-100 kadem açıklıkta muazzam kemeri olduğu anlaşılan bir köprünün kalıntılarıdır. Bu cüretli eserin Ermeni krallarına mı, Bizans imparatorlarına mı veya daha çok halifeler zamanına mı atfedilmesi lâzım geldiğini bilemiyorum".

Köprü 1932 yılında A. Gabriel tarafından incelenerek görülebilen kalıntı ve tesbit edilebilen bilgilerle yapının güzel bir restitüsyon resmi yayımlanmıştır. Gabriel, Anadolu'nun bu en büyük açıklıklı köprüsünün taşlarında rastlanan taşıcı işaretlerinin benzerlerinin kaledeki sarayda da görülmesine dayanarak, "... bunlar, başka delillerin üstünde köprünün Artuklular devrine (1102-1408) ait olduğunu ispatlar gibidir" diyerek tarihlen-

Dicle Köprüsü'nün günümüze ulaşan ayak kalıntıları - Hasankeyf / Mardin

mesi hususundaki görüşünü bildirir. Buna ilâve olarak da İbn Havkal'ın eserine hâşiye yazan adı bilinmeyen müellifin, metinde kullandığı "istahdese" fiili (*Şâretü'l-arz*, s. 224) her ne kadar bazılarında "restore edildi, yeniden yapıldı" veya "inşa olundu" şeklinde sonuncu tercümenin en doğrusu olduğunu kabul eder ve söz konusu ifadenin devamında köprüyle ilgili bu hususun 510'da (1116-17) Artuklular'dan Fahreddin Karaarslan tarafından gerçekleştirildiği kaydını da buna bir destek sayar. Ancak bu tarihte Karaarslan'ın babası Dâvud iktidardadır. Herhalde onun zamanında (1109-1144) yapımına başlanmış ve oğlu Karaarslan döneminde (1144-1167) tamamlanmıştır. Gabriel, köprünün bir öncüsü olmaksızın tek kitlede inşa edildiğine kesin nazarı ile bakmaktadır. Bu hususta en önemli dayanağı bölgede Artuklular'ın büyük inşaat yaptırmış olmalarıdır.

Köprü sağlam biçimiyle ortada büyük bir ana kemerle doğuda bir ve batıda iki küçük kemerli gözden oluşmuştu. Büyük kemer iki tarafından bir çift ana ayakla desteklenmişti. Küçük kemerlerin üstünde köprü döşemesinin altında tonozlu bir geçit bulunuyordu ve ayakların içlerinde Batman suyu köprüsünde olduğu gibi odalar vardı. Bu mekânlara herhalde köprü döşemesindeki menfezlerden iniliyordu. Gabriel'in işaret ettiği bir kaynak olan İbn Şeddâd'ın XIII. yüzyılda verdiği bilgiden anlaşıldığına göre (Oxford-Bodleian Ktp., Marsh, nr. 333, vr. 126) taştan olan bu köprünün ortasında ahşap bir kısım bulunuyordu; böylece düşman geldiğinde köprü kesilirdi. Aynı bilgi XV. yüzyılda buradan geçen Barbaro tarafından da tekrarlanır. Fakat şehrin güvenliğine çok yararı olan bu özellik köprünün sağlamlığı bakımından zararlı olmuş ve önce büyük kemerin, arkasından da küçük kemerlerin yıkılmasına yol açmıştır. Batıdaki ilk ayağın başı yıkılmış ve malzemesi çevredeki evlerin yapımında kullanılmıştır. Buradaki birinci mahmuzun sel yaranı sivri, aksi tarafı yarım yuvarlaktır. Üstünden geçen tabliyenin genişliği 6,50 m. olarak ölçülmüştür. Bundan 15,10 m. uzakta olan ikinci ayak iyice yıkılmıştır. Bu iki pâyeye arasında bulunan sivri kemerli gözün tuğla ile evvelce tamir edildiği tesbit olunmuştur. Tuğlaların bazılarında açık mavi renkte sır kalıntılarının görülmesi bu tamirin geç bir dönemde yapıldığına işaret sayılır.

Bir tarafında sivri, bir tarafında yarım yuvarlak sel yaranı olan ikinci pâyenin içinden üstü tonozlu bir dehliz uzanıyordu. Pâyenin sel yaranlarının üstlerinde küçük odalar vardır. Karşı yakadaki köprü başlangıcı ise tepenin yamacına oturtulmuş ve burada kayalar köprü genişliğince yontulmuştur. Kalan parçalar üzerinde, kemerlerin yapımında kullanılan ahşap iskele ve kalıp kirişlerinin delikleri görülebilir. Köprünün bütün uzunluğunun 100 m. kadar olduğu ve orta gözün açıklığının 40 metreyi bulduğu bir tahmin olarak ileri sürülmüştür. Akıntının hızlığı ve kalıntıların azlığı yüzünden eksiksiz ve doğru ölçüler alınamamıştır. Bugün mevcut olan ayakların yüzlerindeki taşların bazılarında kabartma olarak işlenmiş tasvirler bulunmaktadır. Gabriel esasında bunların tamamının on iki olduğunu, fakat beşinin artık mevcut olmadığını ve kalan yedi taneden ancak beşinin teşhis edilebildiğini yazar. Çok aşınmış durumdaki bu kabartmalarda birtakım insan tasvirleri farkedilmekteyse de tam olarak mânâ verilemez. Gabriel bunların belki de burç sembolleri olabileceğine işaret eder.

Bugün Dicle üzerinde sadece pâyeye kalıntıları görülen bu köprü, baraj projesi gerçekleştirildiği takdirde gölün suları altında kalacağından tamamen kaybolacaktır. Türk köprü mimarisinin muazzam ölçülerde olduğu anlaşılan bu eserin böylece kaybedilmesine karşı çıkanlar mücadelelerini sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Havkal, *Şâretü'l-arz*, s. 224; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 265; J. Barbaud, *Viaggio di Barbaro alla Tana e nella Persia* (trc. W. Thomas Tarafı), London 1873, s. 1-101 [görülemedi]; Şeref Han, *Chêref-Nâmeh ou fastes de la Nation Korde par Chêref-ou'ddîne* (trc. F. B. Charmoy), St. Petersburg 1868, I, 144, 450, not 208; a.mlf., *Şerefnâme* (trc. Bozarlan), İstanbul 1971 (eserin Farsça aslından çevrildiği ve Charmoy tarafından geniş açıklamalarla zenginleştirildiği için Fransızca baskı daha iyidir); H. von Moltke, *Briefe über Zustände in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin 1891, s. 235; a.mlf., *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 167-168; C. Ritter, *Die Erdkunde*, XI/3; *West-Asien*, Berlin 1844, VIII/2, s. 88-89; M. van Berchem — J. Strzygowski, *Amida*, Heidelberg 1910, s. 74, not 3; Gabriel, *Voyages*, I, 70-79; II, lv. 39-41; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 37-40; Gülgün Tunç, *Taş Köprülerimiz*, Ankara 1978, s. 95-96; J. G. Taylor, "Travels in Kurdistan", *JRGS*, XXXV (1865), s. 33; Nuri Akyurt, "Hasankeyf ve Tarihî Köprü", *Karayolları Belleteni*, sy. 172, Ankara 1964, s. 15-24.

SEMAVİ EYİCE

DİCVİ

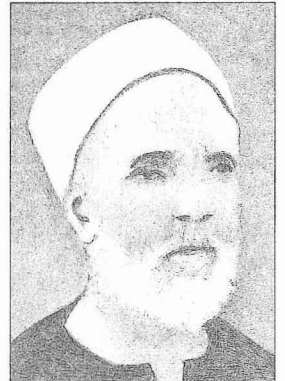
(الدجوى)

Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin
Yûsuf b. Ahmed b. Nasr
ed-Dicvî el-Mâlikî
(1870-1946)

Ezher Üniversitesi öğretim üyesi
ve Mâlikî fakihî.

Mısır'ın Kalyûb şehrine bağlı Dicve'de doğdu. Soyu anne tarafından Hz. Hasan'a dayanır. Küçük yaşta yakalandığı çiçek hastalığı sebebiyle gözlerini kaybetti. Kur'an'ı ezberledikten sonra Ezher Üniversitesi'nde öğrenime başladı (1883). Hârûn b. Abdürrezzâk el-Bencâvî, Ahmed er-Rifâî el-Feyyûmî, Ahmed Fâid ez-Zürkânî, Muhammed el-Buhayrî, Atıyye el-Adevî gibi üniversitenin ileri gelen hocalarından ders aldı. 1899 yılında buradaki öğrenimini tamamladı ve girdiği imtihanda **âlimiyye**° icâzetini pekiyi derece ile aldı. Daha sonra Ezher Üniversitesi'nde öğretim üyeliği görevine başladı. Geniş bilgisi, sağlam anlayışı ve belirli hitabetiyle dikkati çeken Dicvî'nin bu özellikleri sebebiyle ünü Ezher dışına da yayıldı. Buradaki görevinden ayrı olarak ders halkaları oluşturup talebeler yetiştirdi. İmam Mâlik'in *el-Muvaţta*'nı okutup icâzet verdiği Muhammed Zâhid Kevserî bunlar arasındadır. Ayrıca aktüel mevzular başta olmak üzere değişik konularda çeşitli gazete ve dergilere, özellikle de *Mecelletü'l-Ezher*'e makaleler yazdı. Ezher Üniversitesi Cemâatü kibârî'l-ulemâ üyeliği görevinde de bulunan Dicvî, 5 Safer 1365 (9 Ocak 1946) tarihinde vefat etti ve Aynişems Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Eserleri. Dicvî'nin makaleleri *Maķâlât ve fetâvâ* adıyla bir araya getirilerek iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1401/1981). Bundan başka hepsi basılmış olan (bk. Ziriklî, VIII, 216-217) şu eserleri var-

Dicvî